

Anmeldelser

Michael Hertz: Et ministerium finder sin form. Landbrugsministeriet 1896-1923. København: G.E.C. Gad 1996, 360 s.

I 1996 fyldte Landbrugsministeriet 100 år, i øvrigt samme år som det agtværdige ministerium fik ændret sit navn til Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri. Selve jubilæet blev bl.a. markeret med udgivelse af Michael Hertz' bog. Egentlig skulle det have været et værk der omfattede hele seklet, men omstændighederne gjorde at opgaven blev fokuseret på baggrunden for ministeriets oprettelse og dets virke i de første tre årtier. Med Hertz som forfatter er den opgave lagt i kompetente hænder. Som ansvarlig for Rigsarkivets sager vedrørende Landbrugsministeriet og dets institutioner har han et indgående kendskab til ministeriets virke.

Det er netop det indre liv i departement og direktorater som har forfatterens særlige interesse. Han har meget ret, når han kritiserer den hittidige landbrugsforskning for i høj grad at fokusere på organisationerne og det politiske niveau, medens centraladministrationens funktion og rolle ikke er undersøgt på samme måde. Til gengæld må man så også konstatere efter endt læsning, at ministeriet ikke spillede nogen rolle som selvstændig aktør i landbrugspolitikken. Der var udelukkende ansat jurister i departementet, og deres væsentligste funktion var at udarbejde love og bekendtgørelser som juridisk kunne holde vand. Kun på fiskeriområdet kom ministeriet til at spille en aktiv rolle i kraft af erhvervets dårlige organisering. Forfatteren noterer sig (s. 171) at *Organiseringen af fiskere i interessegrupper skete vist noget langsomt og senere sammenlignet med de øvrige erhverv*. Dette er ikke helt korrekt, idet Dansk Fiskeriforening blev oprettet allerede i 1884, hvilket også anføres. Problemet var imidlertid at foreningen både organiserede indvands- og det stigende antal havfiskere, samtidig med at repræsentanter fra forarbejdning, salg og flåde sad tungt på bestyrelsesposterne og ikke altid havde sammenfaldende interesser med fiskerne. Først i 1913 indtog en fisker formandsstolen, men helt frem til 1947 havde organisationen kun en fuldtids formand og en halvdagssekretær til at klare alle opgaver. I forhold til landbrugets gennemorganisering og udvikling af en stærk, selvstændig ekspertise er fiskeriets mangel på samme en forklaring på erhvervets lille gennemslagskraft.

Forfatteren fortjener ros for at give det ofte oversete fiskeriområde en udførlig omtale, hvilket også er en afspejling af hans konstatering, at sager vedrørende fiskeriet optog en ganske anselig del af sagsbehandlingen i Landbrugsministeriet.

De første godt og vel hundrede sider giver en udførlig skildring af landbrugets forvaltning efter indførelsen af det ministerielle system i 1848 og frem til først oprettelsen af Landvæsendepartementet under Indenrigsministeriet i 1894 og to år senere et selvstændigt ministerium. Vi får her en udmærket redegørelse for de forskellige overvejelser omkring dannelsen af et første erhvervsministerium, og forfatteren betoner i den forbindelse Agrarforeningens rolle og den betydning som lederen af Det Moderate Venstre, Frede Bojsen, havde. Ministeriet var i høj grad et resultat af forligspolitikken i 1890'erne, men det skal dog understreges at der kom tilsvarende ministerier i de fleste andre lande på samme tid. Michael Hertz' ambition om at skildre et ministeriums indre liv samtidig med at vi ser det i sammenhæng med de omgivende organisationer og den landbrugsøkonomiske udvikling lykkes ganske fint. Der er ikke tale om morskabslæsning, men vi har fået et væsentligt bidrag til dansk landbrugs- og administrationshistorie.

Flemming Just

Sanne Juhler Hansen og John Juhler Hansen: Et eventyr i stål og beton. Bygningen af den gamle Lillebæltbro 1925-1935. Middelfart Museum og MV-Tryk 1996. 216 s.

Som bekendt blev 1930'erne de store brobyggeriers epoke. Broer over Alssund, Lillebælt, Storstrømmen, Oddesund, Vilssund og Limfjorden blev bygget og indviet. Det var også på dette tidspunkt, at de første seriøse planer om bygning af en storebælts-, øresunds- og østersøbro blev formuleret, men – i hvert fald for Storebælts vedkommende – bremsede af krigen. Kolossale midler blev altså satset på infrastrukturen og på at binde det lille ørige mere effektivt sammen. Samtidig kunne man gøre en indsats mod arbejdsløsheden og spare udgifter til de mange og meget dyre færgeoverfarter, der ikke mindst var upopulære blandt det hastigt voksende antal af vejtrafikanter.

Broernes historie er langt fra ukendt og i hvert fald Lillebæltsbroen (den gamle) har vel nærmest haft status som et nationalt mindesmærke. For Lillebæltsbroen og flere af de andre broers vedkommende var der tale om, at byggerierne var med til at placere Danmark som teknologisk frontløber på verdensplan især i kraft af den indsats, som Statsbanerne dengang kunne yde. Byggeriet blev projekteret og ledet af Statsbanernes brokontor, der på det tidspunkt sad inde med en uhørt teknologisk viden og ekspertise, der gjorde det muligt i samarbejde med entreprenørfirmaet Monberg og Thorsen at gennemføre et byggeri på grænsen af den tids tekniske kunnen. Så meget styr var der på byggeriet, at da Statsbanerne i slutningen af 1934 besluttede, at åbningen skulle fremrykkes nogle måneder til maj 1935 og køreplansskiftet, kunne det faktisk også lade sig gøre. Sådan var det dengang!

Er Lillebæltsbroen således kendt af alle i kongeriget, er den historie, der knytter sig til arbejdslivet ved så stort et projekt – og altså en af forudsætningerne for, at det kunne lykkes – ikke nær så godt belyst. Den historie er det, at Sanne og John Juhler Hansen har villet give os. Det fremgår af indledningen, at bogen ikke mindst har skullet være de såkaldte »brobissers« historie, og det er det også blevet. Vel orienteres vi – alt for mange steder i bogen ganske vist – om de færgeruter, der tjente trafikken før broåbningen i 1935. Og vel beskrives summarisk omstændighederne omkring den forudgående politiske beslutningsproces og projekteringsfasen, og vel sluttes bogen også af med et større afsnit om indvielsen og årene efter. Men det er og bliver beretningen om et kolossalt slid under til tider umulige og farlige forhold på en arbejdsplads, hvor sikkerhedshensyn og arbejderbeskyttelse endnu var ukendte begreber. Det er også beretningen om en arbejdsplads i en tid, hvor en udlært smed ikke kunne drømme om at tale med eller være i lokale med en ufaglært arbejdsmand.

Bogen bygger bl.a. på en række artikler og arkivalier fra forskellige institutioner om især de tekniske sider af brobyggeriet og er bl.a. derfor heller ikke noget systematisk studie i kilder til og om arbejdspladsforhold, arbejderbeskyttelse og de sociale implikationer af en stor, men midlertidig arbejdsplads. Eksempelvis er – når vi ser bort fra strejken i 1929-30 – hverken den lokale eller centrale fagbevægelses rolle i, interesse for og eventuelle intervention i brobyggeriet særlig indgående beskrevet, ligesom noget lignende heller ikke gør sig gældende for de implicerede kommuners relation til byggeriet. Det nævnes dog i bogen, at Middelfart kommune til tider havde store udgifter til socialvæsenet, når broarbejderne ikke kunne få de små lønninger til at slå til for sig selv og en eventuel familie, li-

gesom det også er omtalt, at Snoghøj og Fredericia på forskellig vis må blev udsat for store påvirkninger fra de mange arbejder og de store byggearbejder og transporterne dertil.

Den bestående litteratur er naturligvis også blevet inddraget, men værkets styrke ligger først og fremmest i de virkelig mange beretninger, der er blevet indsamlet dels fra aviser og tidsskrifter, dels via interviews. Det er et enestående indblik, man får i livet på en sådan arbejdsplads derigennem, og det er virkelig lykkedes de to forfattere at få samlet et så omfattende materiale, at man synes at få et godt indtryk af i hvert fald de egentlige brobissers liv. Ikke mindst forekommer – som det klart fremgår af beretningerne – fraværet af selv helt elementære sikkerhedsarrangementer chokerende. Dertil kom sundhedsfaren ved visse typer af arbejde. Bl.a. nævnes, at de arbejdere, der var beskæftiget med sandblæsning af ståloverbygningen, fik jernlunger og døde ret tidligt. Men skal man dømme efter bogen var de egentlige ulykkestal ikke høje, heller ikke sammenlignet med nutidens niveau, om end det dog må med, at byggeriet ikke desto mindre kostede to menneskeliv. I beretningerne omtales desuden nogle invaliderende ulykker, men omfanget fremgår ikke.

Bogen er gennemillustreret og smart sat op. Lillebæltsbrobisserne har fået deres bog og kan være stolte af den. Det er omsider med deres øjne, at brobyggeriet er blevet anskuet. En lidt mere hårdhændet redaktion og kritiske analyser på grundlag af relevante spørgsmål til det relevante kildemateriale ville dog heller ikke have skæmmet værket. Beretninger og erindringer samt samtidige avisartikler kan i mange sammenhænge være en problematisk kilde, hvis de får lov at dominere.

Steen Ousager

Hans Thomsen: Bording kirke og sogn. Lokalhistorisk Forlag for Bording Sogn. Herning, 1997. 221 s., 150 kr.

Bording sogn ligger i Ikast Kommune, Ringkøbing Amt. Bording kirkes 100-års jubilæum i marts 1997, blev markeret på behørig vis med bl.a. udgivelsen af Hans Thomsen fine bog *Bording kirke og sogn*, Poul Kristensen i Herning har stået for den tekniske produktion, hvilket borger for kvaliteten i det ydre. Den økonomiske ballast er, meget sympatisk og symptomatisk, bragt til veje ved hjælp af støtte fra lokale pengeinstitutter. Forfatteren er folkeskolelærer, engageret i arbejdet på Bording lokalhistoriske Arkiv, og således den lokale, historiske kapacitet.

Jubilæet var anledningen, men historien, og bogen, rækker betydeligt længere tilbage. Bor-

ding kirke har nemlig en romansk forgænger, og historien op til opførelsen af den nye Bording kirke i 1897 optager da også mest plads i bogen. Skønt bygningen er væk, eksisterer en del af kilderne til kirkens historie, og det er bl.a. dem, Hans Thomsen øser af. Forfatteren har valgt ikke blot at skrive kirkens historie, men også inddrage og behandle de dele af livet i sognet, der på forskellig vis har tilknytning til kirken, idet kirken er det stadige omdrejningspunkt, det centrum, hvorfra historien skrives og begivenhederne måles. Resultatet er blevet en velbearbejdet og ganske grundig historisk fremstilling, i hvilken kirken, som bygning og som institution, ikke svæver isoleret i tiden og samfundet. Gensidige påvirkninger, konflikter og fælles fronter mellem kirke og sognebørn, og ind imellem også berøringsflader med det omgivende samfund, med strømninger i tiden, anskueliggøres og opulles for læseren.

Hans Thomsen går på en gang kronologisk og tematisk til værks, idet kapitlerne følger tiden, men behandler netop de aspekter og tendenser, der var fremtrædende i de respektive perioder, med større eller mindre grundighed, ofte betinget af kildesituationen. Efter en præsentation af området, af kirke, by og sogn, og efter en gennemgang af kirken som symbol, såvel m.h.t. bygning som m.h.t. interiør, følger en første, kort redegørelse for opførelsen af den nye kirke, der blev tegnet af arkitekt Wiinholt fra Viborg. I den forbindelse omtales genbruget af materialer fra den nedbrudte, romanske kirke. Forfatterens blik for de mere kuriøse sider af fortidens liv kommer frem i det forhold, at genbruget ikke var betinget i pietetsfølelse, men ganske enkelt foretaget af økonomiske hensyn. Ligeledes har forfatterens studier i forbindelse med bogen bragt helt ny viden frem om bl.a. kirkeklokken fra 1487. Forfatteren har fundet belæg for, at den frem til 1598 hørte til i Karup, men at den dette år blev købt til Bording kirke. Hermed elimineres endog Uldall's tvivl om klokkens oprindelse, og det er jo da altid interessant. I gennemgangen af den romanske kirke baserer Thomsen sig primært på Magnus Petersen's og Uldall's indberetninger til Nationalmuseet i 1890'erne, hvilket kan være interessant nok. Her begår forfatteren imidlertid en af lokalhistoriens skødesynder, ved at bringe meget lange citater. Således rummer et helt kapitel blot en side formidrende tekst, og ikke mindre end 8 siders citater. Et forhold, der også gør sig gældende andre steder i bogen. Man kan ikke altid regne med, at kilderne taler for sig selv.

Med udgangspunkt i det gamle kirkeregnskab fortælles sogne-, præste- og personalhistorie, mens kirkeejerne vies et særligt kapitel, hvis periodiske startpunkt er 1600-tallet. Svagest er kapitlet om kristentro og folketro i 1700-tallet, hvorimod 1800-tallet glimrer, i sognet og i rede-

gørelsen i bogen, ved den religiøse vækkelse, et stærkt indremissionsk miljø i Bording sogn, med konflikter mellem menighed og præst, og glæde, da det lykkedes at få en indremissionsk hyrde til sognet. I et par kapitler følges sognets indremissionske præster, der bl.a. kunne glæde sig over at få besøg af ingen ringere end Wilhelm Beck, indtil også Indre Mission måtte se sig trængt af friere folk, hvilket bl.a. resulterede i »salmebogs-krigen,« hvor nogle af sognebørnene klagede til deres biskop over, at deres nye, unge præst brugte »sange« ved gudstjenesten, som ikke stod i salmebogen.

Efter et kapitel om opførelsen af den nye kirke, behandles livet uden for kirken, bl.a. i forbindelse med skole, missions- og forsamlingshuse, og i forbindelse med kirkeligt præget foreningsliv, herunder kirke og sport. I den forbindelse får vi bl.a. oplysning om folkemindesamleren Evald Tang Kristensen's besøg i sognet.

Bogen afsluttes med en præstehistorie for de seneste 100 år, en redegørelse for menighedsråd, kirke og ansatte, og naturligvis et kapitel om jubilæet i marts 1997.

Der er alt i alt tale om en god bog, med en bevidst anlagt synsvinkel. Blot er det en skam, at forfatteren ikke har forsynet bogen med et blot nødtørftigt, videnskabeligt apparat. Det store noteapparat havde ikke været nødvendigt, men en fortegnelse over anvendt litteratur og kildemateriale havde dog været på sin plads, for de ikke-indfødtes skyld. Forfatteren afslutter nemlig med at henvise de, der måtte ønske at stifte nærmere bekendtskab med kilderne, til Bording lokalhistoriske Arkiv. Det hjælper jo ikke rigtigt os andre, men måske kan de være tjent med det i Bording, hvor de i forvejen er godt hjulpet med bogen om deres kirke og sogn.

Henrik Gjøde Nielsen

Peder Høgh: Ulsted Kirke. Udgiven af Ulsted Menighedsråd, 1995. 56 s., 50 kr.

Af de seks kirker i Hals Kommune er de to tidligere beskrevet i bogform, nemlig Hals Kirke i 1991, udgiven af Frantz Lange med tekst af Else Marie Søndergaard og fotografier af Poul Pedersen, og Vester Hassing Kirke i 1992, af Knud Jørgensen. I december 1995 kommer så Peder Høgh's bog om Ulsted Kirke. De tre bøger er vidt forskellige i udstyr, form og tilgangsvinkel, betinget af de forskellige intentioner, der har været med bøgerne.

Størst i omfang og sidetal er Peder Høgh's bog om Ulsted Kirke. Skønt Høgh i en efterskrift beskeden anfører, at der er tale om en amatør's forsøg på at samle, hvad der har været forholdsvis let tilgængeligt om kirken, så er bogen på in-

gen måde præget af amatørisme. Høgh har gået grundigt til værks, og hentet sin viden fra lokale arkiver og samlinger, herunder kopier af arkivalier fra de statslige arkiver, beroende i Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune på Hals Museum, og fra materiale fra Nationalmuseet, i forbindelse med dettes undersøgelser af kirken. Er systematikken ikke bevidst, så er den dog tilstede, tilvejebragt gennem en livslang interesse for kirken, sognet og dets historie, og på det mere personlige plan kompletteres indsamling og fremstilling af Peder Høgh's mangeårige, praktiske virke som medlem af Ulsted Menighedsråd.

Går vi nu fra kilderne og baggrunden til selve bogen, så er denne opbygget efter et traditionelt, kirkehistorisk mønster; traditionelt, men indlysende og brugbart. Efter korte redegørelser for kirken som sognets centrum og for kirkens omgivelser, følger en grundig gennemgang af korets og skibets bygningshistorie; d.v.s. de ældste, romanske dele af Ulsted Kirke, fra 11-1200-tallet. En interessant krølle på denne tidlige bygningshistorie er udregningen om, at det har taget omtrent 40.000 timer at tilhugge kirkens ca. 1.000 kvadre, svarende til en mands arbejde i mindst 20 år. Hertil kommer sliddet med at slæbe stene sammen, og efter tilhugningen rejse kirken, men naturligvis har der været flere om sagen. Efter denne tidlige bygningshistorie, følger beskrivelser af tilbygninger og bygningsændringer, og af kirketårn og klokker. Netop m.h.t. kirketårnet adskiller Ulsted Kirke sig fra de fleste af vore landsbykirker, idet kirken fik tårn så sent som i 1927. De fleste kirketårne er opført i gotikken, i 13-1400-tallet, men i Ulsted Kirkes tilfælde er opførelsen af tårnet så sen, at denne er fotografisk beskrevet.

Efter gennemgangen af bygningens historie, kommer turen til en minutøs beskrivelse af kirkerummet og dets inventar. Der gives grundig besked om store genstande og små detaljer, hvor ikke blot forfatterens kendskab til relevant litteratur og kilder slår igennem, men også den lokalhistoriske viden, der høstes gennem livet på stedet, og interesse for tiden, der er svandt. Historien om det gotiske korbuekrucifiks og dets skæbne efter reformationen i 1536, og om 1600-tals træproppen i døbefonten, er forhold, der er specielle for Ulsted Kirke, og som derfor springer i øjnene, ved de udmærkede beskrivelser af kirkens interiør.

Derefter redegøres for kirkerestaureringen i 1992, og kirkens ejere gennem tiden, hvorpå Høgh tager læseren med på kirkegården, der også rummer megen historie. I den forbindelse beskrives og forklares endvidere nogle af de mere iøjnefaldende gravminder, der findes på stedet. Mere utraditionelt, men derfor ikke mindre interessant, er det sidste egentlige kapitel, der omhandler præstegården. Efter en gengivelse af sagen om kirken, en fortegnelse over præster ved

Ulsted Kirke og en liste over anvendt materiale, afsluttes bogen med en kort efterskrift, hvor Høgh, som nævnt stiller sin bog i beskedent lys.

Der er ingen grund til beskedenhed. Høgh har leveret en grundig og informativ bog om Ulsted Kirke, der ikke blot fortæller kirkens historie, men også kaster de strejflys ud i sognet og den generelle kirke- og nationalhistorie, der er nødvendige for at historien om Ulsted Kirke ikke kommer til at stå uden forbindelse med det omgivende samfund, hvad enten der er tale om det lokale, eller om større perspektiver.

Bogen er rigt illustreret, dels med gamle billeder fra Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune, med enkelte fotos fra restaureringen i 1992, nogle få tegninger, og endeligt – hvilket er de fleste – med nyoptagelser, foretaget af sognepræst Jørgen O. Christensen, der i de mange sort-hvide fotografier har formået at indfange de særlige stemninger og skiftende lys, der til forskellige tider af året og døgnet indrammer og udgår fra Ulsted Kirke, både fra bygningen som helhed, og i forbindelse med særlige detaljer i byggeri og interiør.

Bogen kan således varmt anbefales enhver kirke- og lokalhistorisk interesseret.

Henrik Gjode Nielsen

Jørgen H. Barfod: Niels Juels flåde. Den Danske Flådes Historie 1660-1720. Marinehistoriske Skrifter. Marinehistorisk Selskab, i kommission hos Gyldendal 1997. 284 s., 300 kr.

1990'erne har givet en tiltrængt saltvandsindsprøjtning til den seriøse del af den maritimhistoriske forskning, og et par yderst håndgribelige eksempler er dels projektet om at beskrive den danske orlogsfådes historie i ni bind, dels *Dansk Søfarts Historie* i syv bind, hvor det første bind nu er udgivet. For orlogsfådens ældste del er det den forhenværende leder af Frihedsmuseet Jørgen H. Barfod, der trækker det store læs. I 1990 udkom *Flådens fødsel*, i 1995 *Christian 3.s flåde* (begge anmeldt i *Fortid og Nutid* 1996), og nu foreligger *Niels Juels flåde*, idet specialist på 1600-tallets orlogsskibe Niels M. Probst har skrevet om *Christian 4.s flåde*. I format, udstyr og udformning svarer *Niels Juels flåde* ganske til de foregående bind, og det indbefatter også de nydelige korttegninger af arkitekt Asger Barfod. Dejlige bøger at have i hånden, skabt til at blive brugt. Noterne placeret i marginen gør det tilmed nemt at se forfatteren i kortene. Det foreliggende bind tager sit afsæt ved statsomvæltningen 1660, og den flåde enevoldsmonarken kunne råde over i de første år herefter. I en glidende, kronologisk fremadskridende skildring redegøres

for de skiftende kongers orlogsflåde, dens ledelse og bemanning. Specielt på det sidste område er Barfod tydeligt på hjemmebane, og der leveres flere gode lister over styrmænd, matroser, bådsmand o.s.v. Skibstyperne, deres udrustning og bestykning er derimod ikke genstand for nøjere analyse. Søslagene med svenskerne får deres bemærkning, men det kan undre at Slaget ved Øland under Den skånske krig, hvor svenskerne mister admiralskibet Kronan nok skildres redeligt, men uden brug af det rige fundmateriale fra tiden, som svenskerne har bjærget fra skibet endstige med en omtale af dette. Livet på orlogsskibene har generelt en tilbagetrukket placering, hvorimod Niels Juels sejr tildeles et særligt kapitel, ligesom søhelten Tordenskjold selvfølgelig også fremhæves. Den gamle museumsmand er øjensynligt mere »papirhistoriker« – og national – når der skal skrives dansk orlogshistorie. Rigsarkiverne i Danmark, Sverige, Norge og Nederlandene har været benyttet, og under overskriften »Den vigtigste Litteratur« finder man hovedparten af den danske litteratur, hvorimod et par nyere udenlandske titler savnes. Sammenfattende må man dog fastholde, at der atter med dette bind i *Den Danske Flådes Historie* er gjort et gedigent rydningsarbejde af en kender på feltet.

Tommy P. Christensen

Karsten Kjer Michaelsen: Danskerne på Prærien – En beretning om Dannebrog, Dannevirke og Nysted i Howard County, Nebraska, USA. Udgivet af Odense Bys Museer og Odense Universitetsforlag, 1997. 155 s., 150 kr.

Fra 1. maj til 31. oktober 1997 vistes udstillingen »Danskerne på Prærien« på Hollufgård under Odense Bys Museer. Karsten Kjer Michaelsens bog fremtræder som et selvstændigt værk, men er i realiteten udstillingens katalog. Bogen er som udstillingen en kalejdoskopisk beretning om danske nybyggere på Nebraskas jomfruelige prærie. Undertitlen oplyser, at bogen tager sit udgangspunkt i en bestemt kommune, Howard County, godt 200 km vest for Omaha. I dette fjerne prærieland ved Loupflodens forgreninger skabtes omkring 1870 et dansk nybyggerisamfund med de gode nationale navne Dannebrog, Dannevirke og Nysted og det lettere melankolske »Farvel«, i dag Farwell.

Beretningen om Danskerne på Prærien er bygget op i fire dele: 1. del, *Drømme og visioner* skildrer forudsætningerne for danskernes bosættelse på Prærien. 2. del, *Mødet med naturen* beretter om pionerernes bosættelse i Howard County. I 3. del, *Det delte hjerte* behandles inte-

grationen i det ny land. 4. del, *Stilhed efter stormen* fortæller med hovedvægt på Dannebrog-bosættelsen om udviklingen af de danske settlements på Nebraskas prærie.

I 1984 arrangerede Nationalmuseet i Brede en stor og meget omtalt udstilling om »Drømmen om Amerika«. Lederen af Odense Bys Museer, Torben Grøngaard Jeppesen, forkynder i forordet til »Danskerne på Prærien«, at formålet her er »at samle tråden op« fra 1984-udstillingen. At det har været ambitionen skal ikke betvivles, men resultatet er højst blevet et appendix. *Danskerne på Prærien* har placeret sig mellem to stole. Der er ingen substans, ingen dybde i mikrostudiet af danskerne i Howard County, og når det gælder makrobaggrunden, den danske udvandring til Nordamerika behandles den overfladisk og med en tilsyneladende begrænset viden om dette vigtige kapitel i Danmarkshistorien. Det sidste var måske til at leve med al den stund, at der de sidste 25 år er blevet forsket, skrevet og altså også gennemført udstillinger om emnet. Men det er bemærkelsesværdigt, at hovedværket om den danske udvandring til Nordamerika, Kristian Hvidts disputats fra 1972 *Flugten til Amerika* tilsyneladende ikke kendes af forfatteren. Det samme gælder kataloget fra Brede- udstillingen 1984. Af hovedværker om emnet optræder alene Erik Helmer Pedersens *Drømmen om Amerika* fra 1985 i litteraturlisten, uden man kan se værket anvendt i Karsten Kjer Michaelsens bog. Resultatet af Karsten Kjer Michaelsens manglende kendskab til den grundliggende udforskning af emnet er, at han så at sige begynder forfra og dels hiver gamle myter op af mølposen, dels forbigår helt elementære aspekter af emigrationshistorien.

Når det gælder detailstudiet, indledes der med brask og bram med en præsentation af »nogle hovedpersoner«. Men derved bliver det desværre. Umærkeligt forsvinder de ud af historien igen. Deres skrifter citeres rundt omkring og af og til nævnes de i en bisætning. Forordets løfte om at se nærmere på nogle få personer på et begrænset geografisk område leveres der ikke op til. Man lærer aldrig personerne at kende, deres stræben, deres hjem og arbejde og livsskæbne skøjtes der hen over uden noget forsøg på at komme om bagved de erindringsskriverier, der er hovedårsagen til at de har fået tildelt »hovedrollerne«.

Når man ikke får noget egentlig indtryk af de danske pionerer, kunne man så håbe på, at bogens geografiske mikrokosmos, de danske settlements i Nebraska blev præsenteret dybtgående. Men også her er den helt gal. Først i 4. afdeling fra side 111 gøres et egentlig forsøg på at skildre lokalområdet. Indtil da har man siddet med en underlig vag fornemmelse af et landbrugsområde et eller andet sted i Midtvesten løsrivet fra enhver sammenhæng med Amerikas geografi,

forstærket af forfatterens meget løse forhold til den basale historiske kronologi. Anvendelsen af det enestående amerikanske kortmateriale, der svarer til vore matrikelkort lader meget tilbage at ønske. Ganske vist bringes på s. 22-23 et flot farvelagt kort fra år 1900 over jordfordelingen i Howard County, men kortenes muligheder for at vise udviklingsforløb og sammenhængen med de naturgivne forudsætninger og naboejendene udnyttes ikke. Kortenes navnestof benyttes kun sporadisk, skønt de amerikanske matrikelkort giver fremragende muligheder for at kortlægge pionerernes virkefelter og ekspansion. Når det gælder de danske bosættelses beliggenhed i forhold til veje, jernbaner og byer i Nebraska svigtes læseren totalt. Et af de bedste kort i den retning, og det siger ikke så meget, bringes i en helt anden anledning: Kortet (s. 54) viser primært, hvor et i øvrigt stedmoderligt behandlet sammenstød med indianere fandt sted i 1876.

I bogens forord tilkendegives, at udstillingen (og bogen) er et led i en række særudstillinger over temaet »Mødet mellem mennesker og natur«. Man kunne således have ventet, at bogens tyngdepunkt var at finde under overskriften »Mødet med naturen«. Bogens 2. del er imidlertid underligt springende. Forfatteren forsynder sig mod historiens to vigtigste elementer kildekritik og kronologi. Det kommer tydeligst til orde i afsnittet om »Prøvelser og slid på Prærien«. Pionerernes opdyrkning af Prærien er et af de vigtigste kapitler i såvel Amerikas nationale historie som i den lokale udvandrers historie. Men de få sider, der vies til dette emne er tilsyneladende alene baseret på nogle – at dømme efter forfatterens redegørelse – højst kortfattede erindringsglimt. På mindre end 1/2 side kommer vi fra 1870'ernes kamp med græshopper, 1890'ernes tørke, et enkelt godt høstår i 1896, et boom i 1901 til 1930'ernes krise. Omvendt tildeles kampen med Indianerne langt flere sider under overskriften »kampen om Prærien«. Mest interessant her er historien om den danske dreng Christian Tramm, der i 1868 blev dræbt af en flok indianere. Historien er spændende, fordi den vidner om, at danskere havde slået sig ned i Howard County før grundlæggelsen af den danske koloni i 1871. Det havde været interessant at få den historie uddybet, især fordi forfatteren andet steds i bogen frejdigt postulerer, at i 1871 ankom de første danskere til området Howard County (s. 20). Siden bruger Karsten Kjer Michaelsen adskillige sider til at diskutere hvilke danskere, der kom først til Howard County (s. 111ff) uden overhovedet at nævne Tramm-familien.

Man kan ikke hævde, at indianerne spillede nogen rolle af betydning, når det gjaldt de danske bosættere. Alligevel skal vi høre de sædvanlige historier om 1870'ernes sidste militære opgør med spredte smågrupper af indianere, fortrinsvis Sioux'er. Helt i den hvide historieskriv-

nings ånd berettes indtil flere gange om, at én, to eller tre soldater måtte lade livet, når Sioux-krigerne blev angrebet og udraderet, mens vi aldrig får nogen tal for den massive udryddelse af urbefolkningen.

»Døden på Prærien« vies rimeligt nok flere sider, men det er sentimentale erindringer, der får lov til at fortælle historien. Forfatteren har fotograferet flere danske gravsten i Nebraska, men afstår helt fra den indlysende mulighed for at præsentere de danske lokalsamfund gennem kirkegårdenes »spejl«.

Værst er imidlertid, at bogen bringer gamle forlængst aflivede myter fra udvandringshistorien til torvs. Under overskriften »Pionerkvinden« indledes med at fastslå, at *kvinden kom, blev ikke set og fylder ikke meget i historisk sammenhæng*. Omvendt *fylder mændene uforholdsmæssigt meget*. Alene det faktum, at man kan arbejde med begrebet »Pionerkvinden« turde modbevise påstanden. Det er jo netop med udvandringen, at den almindelige, hårdtarbejdende kvinde indtræder på den historiske arena, og det endda i en meget synlig rolle. Kvinden bar nogle af de tungeste byrder på prærien, pasning af hjemmet, barnefødslerne, ensomheden med flere km til den nærmeste nabo, deltagelse i landarbejdet med videre. Forfatteren er selv klar over dette og dokumenterer det bl.a. med pionerkvinden Karen Hannibal, »Dannebrogs Moder«. Men han kan ikke frigøre sig fra de myteskabende erindringer. Her, som andre steder i bogen, må beklages, at Karsten Kjer Michaelsen ikke støtter sig til det bevarede samtidige brevmateriale. Når kvinderne er så synlige i udvandringshistorien skyldes det netop, at de skrev de fleste breve til det gamle land. Fra Nebraska er bevaret (og udgivet) flere fremragende samlinger kvindebreve. De er udgivet i *De, der tog hjemmefra* (1912-14), *Brev fra Amerika* (1981) og *Et nyt liv* (1985). Brevene er rigtignok ikke skrevet i Howard Co., men forfatteren forholder sig ikke så stramt til sin geografiske afgrænsning, at det kan være et argument for ikke at udnytte brevenes vidnesbyrd om den meget synlige pionerkvinde. Da forfatteren endelig (s. 95ff) citerer breve fra en udvandrer kvinde, er det fra højskolelærerinden Marie Hovgaard, der kun i kort tid opholdt sig i Nysted i Howard Co. omkring 1887 og i hvert fald ikke repræsenterede den hårdtarbejdende pionerkvinde. Typisk for forfatterens løse forhold til stoffet er behandlingen af Marie Hovgaard. Forfatteren gør en del ud af hendes grundtvigske skoling og hendes hjemvé. Men umærkeligt forsvinder hun ud af bogen. Et mere eller mindre tilfældigt foto af Marie Hovgaard på Danebod Højskole i Tyler i Minnesota 1901 er alt hvad læseren får at vide om hendes videre skæbne, efter hun i 1890'erne havde sluttet sig til skolemanden Frederik Lange Grundtvig i Clinton, Iowa.

Selv om forfatteren, formentlig bevidst, ikke anvender begrebet »assimilation« handler bogens 3. hovedafsnit »Det delte hjerte« om assimilationen og integrationen i det amerikanske samfund. Afsnittet begynder med et kapitel under overskriften »to sprog«, men det handler om noget helt andet, nemlig ankomsten til det ny land. Herefter følger et kapitel om »Skole og kirke«, der til gengæld i høj grad drejer sig om den sproglige assimilation, og det helt centrale problem om dansk kontra engelsk i undervisning og kulturliv. Problemet her er blot, at vi på dette sted i bogen ikke har fået noget indtryk af de danske samfund på Nebraskas prærie. Kirke- og skoleproblematikken fremtræder således underligt løsrevet fra sin rette sammenhæng. Hovedsagen er, at de danske settlements i Howard Co. ikke er særligt repræsentative for den danske masseudvandring. Karakteristisk for den danske udvandring er nemlig danskernes villighed til integration og den store spredning af danskerne i Amerika. Kampen for danskhedens bevarelse og for »rene« danske nybyggerksamfund var således af forsvindende betydning. Dette kommer da også til orde i bogens mest markante passage, hvor en amerikansk historiker, Roger Welsch, bosiddende i Dannebrog (hvad han så end laver dér), citeres for følgende udsagn om danskerne i Amerika: *I virkeligheden er den mest interessante kulturelle observation nok, hvor hurtigt en kultur kan forvandle sig og forsvinde* (s. 130). Et i øvrigt temmeligt ligeegyldigt interview med en femte generations »danser«, Tom Lauritsen i Dannebrog bekræfter antagelsen, med mindre da, at Tom Lauritsen taler det danske sprog, som interviewet er gengivet i. Det gør han dog næppe.

Bogen afsluttes med et mærkeligt appendixagtigt kapitel om et tørvehus. Tørvehuset, der måske er det sidste af slagsen, har forfatteren fundet i det sydlige Nebraska, 70 km fra Dannebrog ved byen Holstein. Skønt der også boede mange danske omkring Holstein lader det til, at huset har tilhørt en tysk familie, at dømme efter navnestoffet. Her som andre steder lades læseren dog i stikken på grund af forfatterens indforståede og usystematiske behandling af stoffet.

Bogen er bedst på fotosiden. Her bringes en lang række ikke tidligere viste fotos, som formentlig stammer fra Howard Co. skønt de bringes uden steds- eller årsangivelse og kun sjældent med navngivne personer. I forbindelse med pionerkvindens vilkår på prærien oplyser forfatteren i et indskud (s. 71), at en række af bogens fotografier af pionerfamilierne foran deres ejendomme er optaget af Salomon D. Butcher. Det er alt. Man kunne her have ønsket, at forfatteren havde kendt de tilsvarende »genrefotos« fra Wisconsin og andre midtvestlige stater. Det havde måske afholdt ham fra at overfortolke fotografiernes »barske detaljer« (s. 71).

Helt grundlæggende er der tale om en overordentlig overfladisk behandling af danskerne på Prærien. Researcharbejdet er ikke gjort godt nok, og bogen indeholder intet nyt i forhold til den forlængst kortlagte historie om den danske udvandring og bosættelse i Nordamerika. Som sådan afspejler bogen udstillingen på Hollufgård. Kan hælde at det var bestræbelserne på at producere den tekstløse udstilling, der har været lede-tråden. Bortset fra en såkaldt »Faktaafdeling« blev den besøgende på Hollufgård »tvunget« gennem udstillingen af en »audio-guide«, et rædsomt instrument, der burde være bandlyst på seriøse danske museer. Fordi emnet omhandler et kapitel af Amerikas historie behøver man vel ikke overføre amerikansk overfladiskhed og letflydende underholdning til den danske museumsverden. Udvandringshistorien fortjener en seriøs behandling. Det er temmelig forstemmende, at et museum, der bestræber sig på at indtage en førerstilling i den moderne danske museumsverden arbejder med så lidt respekt for den forskning og viden, der er grundlag for formidlingen af historien.

Niels Peter Stilling

Steen Bo Frandsen: Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64. Aarhus Universitetsforlag 1996. 608 s., 298 kr.

I tidsskriftet *Historie* kunne man i 1991 læse en meget interessant og perspektivrig artikel med titlen: Historisk Essay. Men gives der da Provinser i Danmark? (*Historie* 1991, s. 129-153). Forfatteren – Steen Bo Frandsen – gjorde sig her til talsmand for, at man i dansk historieskrivning bevidst havde fortrængt og undertrykt den regionale dimension i beskrivelsen og vurderingen af 1800-tallets historie. I løbet af forrige århundredes første halvdel tog den danske nationalstat baseret på centralisme og enhedskultur form, og blev definitivt efter 1864 den eneste tænkelige afløser af den multietniske enevældige stat. Men havde der reelt eksisteret andre muligheder? Det var dette spørgsmål, Steen Bo Frandsen rejste i artiklen fra 1991, og samme tema underkaster han en grundig undersøgelse i den 608-siders store disputats *Opdagelsen af Jylland*, som han den 21. juli 1996 forsvarede ved Aarhus Universitet.

Steen Bo Frandsen stiller, som allerede antydet, ikke alene nye spørgsmål til fortiden, han ønsker også at gøre op med dansk historieskrivning, som *altid har været bundet til centralstaten og tanken om en indskutabel national enhed* (s. 13) Frandsens udgangspunkt er en opfattelse af, *at historiens gang ikke er forudbestemt eller*

naturgiven (s. 15), og derfor går han i rette med de fremstillinger af historiske forløb og processer, som ikke har øje for de alternative muligheder, som måske havde været tæt på at blive realiserede, men som alligevel ikke blev det og efterfølgende overlodes til glemselens mørke.

Ifølge Steen Bo Frandsen eksisterede der mellem 1814 og 1864 to alternativer til den centraliserede nationalstat – eller nationstat, som han foretrækker at kalde den. Den ene mulighed havde på det helt overordnede statsplan været at skabe en føderalstat bestående af Danmark, Slesvig og Holsten i stil med det, man kendte fra det østrig-ungarske monarki. Det andet alternativ lå på det snævrere danske plan, hvor man kunne have valgt at opbygge en regionaliseret, decentral dansk nationalstat. Det er først og fremmest det sidste tema, Steen Bo Frandsen har sat sig for at undersøge i sin disputats. Om arbejdsmetode og udgangspunkt skriver han i det indledende kapitel følgende (s. 16): **Opdagelsen af Jylland** benytter kontrafaktiske spørgsmål til at afdække en regional debat i 1800-tallets danske historie. Undersøgelsen afviser enhver apriori antagelse om, at den danske stat, som den fremstod i 1814, var dømt til at bryde sammen endsige nødvendigvis måtte resultere i skabelsen af en nationstat et halvt århundrede senere. I det i perioder dramatiske og handlingsfortættede tidsrum opstod der adskillige valg-situationer, hvor andre valg kunne have givet andre historier ... Kontrafaktiske spørgsmål genskaber fortidens valg-situationer og bringer glemte diskussioner tilbage til overfladen. Ad den vej fremstår der spørgsmål, som aldrig har været stillet, men som kan fortælle meget om samfundets udvikling og dets udseende i nutiden. Hvorfor vedblev den danske stat at være centralistisk efter folkestyrets indførelse? Hvorfor fik Nørrejylland ingen regional repræsentation? Hvorfor udviklede der sig ingen nørrejysk regionalisme?

I sin søgen efter svar på disse spørgsmål har Steen Bo Frandsen inddraget et meget stort kildemateriale. Det drejer sig om mange samtidige aviser, tidsskrifter og småtryk samt de omfattende forhandlingsreferater fra 1830'ernes og 1840'ernes stænderforsamlinger og fra rigsdagen efter 1849. Derimod er der så godt som ikke benyttet utrykte kilder. De eneste arkivalier, der nævnes i kilde- og litteraturoversigten, er nogle få pakker fra Danske Kancelli angående provinzialstændernes indførelse samt nogle papirer fra Jernbanekommissionen af 10. December 1835 i Ministeriet for offentlige Arbejder. Frandsen begrundet fravalget af utrykte kilder med, at hans undersøgelse tager *udgangspunkt i 1800-tallets politiseringsproces og offentlige debat om Nørrejylland* (s. 19). I dette valg af kilder kan man være enig eller uenig, hvad der derimod ikke kan være uenighed om, er at det får nogle ganske konkrete konsekvenser for rækkevidden af

undersøgelsens resultater. Skal man med rimelig sikkerhed fastslå i hvilket omfang alternative udviklingsforløb havde haft en chance, kan man ikke undlade at undersøge, hvorledes magthaverne eller beslutningstagerne så på sagen. Det vil i det konkrete tilfælde sige embedsmændene, såvel de på Slotsholmen som dem rundt omkring i landet, samt ikke mindst den enevældige konge og kredsen omkring ham.

I *Opdagelsen af Jylland* har Steen Bo Frandsen med imponerende flid gennemgået et stort materiale, og navnlig har han koncentreret sig om tiden efter 1830, hvor indførelsen af de fire rådgivende stænderforsamlinger for hhv. Holsten, Slesvig, Nørrejylland og Øerne snart gav anledning til en omfattende offentlig debat. Oprettelsen af de to danske stænderforsamlinger førte snart til voldsomme protester fra de liberale, der så det som en hån mod den nationalstatsopfattelse, de repræsenterede. Det er i disse år, at man i København »opdagede Jylland«, og herfra stammer bogens titel. Ikke mindst den nørrejyske stænderforsamling i Viborg var med til at gøre jyderne og Jylland synlige, og ifølge Steen Bo Frandsen fik det københavnere og i første række de toneangivende liberale politikere til at arbejde målbevidst på at få kontrol over halvøen. Hele denne spændende politiske proces i enevældens sidste årtier beskrives nøje i bogen, og til trods for mange citater formår Steen Bo Frandsen, der er en glimrende skribent, at holde sammen på tingene og trække perspektiverne op.

I 1848 afskaffedes stænderforsamlingerne og i stedet fik Danmark en rigsdag i København. Steen Bo Frandsen følger politikerne til hovedstaden, hvor han særligt koncentrerer sig om forhandlingerne forud for vedtagelsen af det nørrejyske længdebaneprojekt i 1850'erne. Samtidig breder det regionale perspektiv ud til hele landet, og det føles velgørende. Bl.a. beskæftiger han sig med Balthazar Christensens kommunalovsforslag fra 1850, hvilket forekommer særdeles relevant. Undre kan det i den forbindelse, at Frandsen i det tidligere afsnit overhovedet ikke omtalte landkommunallovene fra 1841, der netop når det drejer sig om temaet: den regionale dimension må siges at være af særdeles stor interesse.

Som vi alle ved, blev udfaldet af forrige århundredes hamskifte, at Danmark endte som en mindre nordeuropæisk nationalstat, der i vid udstrækning byggede videre på enevældig centralisme og enhedskultur. Men kunne det være gået anderledes? Selvom Steen Bo Frandsen ikke er særlig begejstret for at indrømme det, må svaret blive et klart nej. Vel var der i den offentlige debat og på stænderforsamlingerne enkelte, der foreslog, at man skulle decentralisere magten i Danmark, men de var og blev røster, der råbte i ørkenen. Selvom man principielt kan være enig med Steen Bo Frandsen i, at *alle hi-*

historiske forløb rummer en lang, række valg-situationer (s. 568), sidder man efter læsningen af hans bog tilbage med det indtryk, at dette i usædvanlig ringe omfang synes at have været tilfældet i det forløb, der her er behandlet. På denne måde er Frandsen – om end måske ufrivilligt – med det at underbygge den traditionelle omfattelse af denne periodes historiske forløb.

Karl Peder Pedersen

Rettelse

Da Erhvervsarkivets arkivoversigter tidligere er blevet anmeldt med forkert angivelse af priser, bringes her en oversigt over de udgivne bind og disses pris:

Bind 1: Virksomhedsarkiver fra Landbrug, industri og håndværk m.v., 1991, 253 s., kr.140,00 (kr. 112,00) + forsendelse.

Bind 2: Arkiver fra handels-, hotel- og transportvirksomheder, 1993, 336 s., kr. 150,00, (kr. 120,00) + forsendelse.

Bind 3: Arkiver fra finans-, forsikrings- og servicevirksomheder, erhvervsorganisationer m.v. 1995, 408 s., kr. 160,00, (kr. 128,00) + forsendelse.

Ved samlet køb af 2 eller 3 bind sælges til den i parentes angivne pris.